

Zakończenie – znaczenie książki w historiografii, dla czytelnika, dla życia społeczno-gospodarczego w III RP

Książka D. Jarosza jest interesującym i nowatorskim studium z zakresu historii społecznej i w jakimś zakresie historii gospodarczej, a także historii obyczaju. Napisana wartko, przystępnym językiem, plastycznie oddziałuje na wyobraźnię, i tym samym w zajmujący sposób pokazuje zasadnicze problemy życiowe dwóch pokoleń Polaków. Opisane tu procesy historyczne dotyczą bez mała każdej polskiej rodziny. Książkę można śmiało polecić jako lekturę akademicką na zajęciach, ale jest ona także do czytania w takim powszechnym obiegu. Można tylko żałować, że współcześnie książka historyczna nie cieszy się taką popularnością, jak w okresie PRL. (Renesans książki historycznej i samej historii jako dyscypliny naukowej – to jeden z pozytywnych aspektów okresu PRL-owskiego.) Można mieć nadzieję, że poszukiwanie ciekawej problematyki badawczej, nowatorskie rozwiązania warsztatowe, jak chociażby sposób narracji, dadzą podstawę do szerszej popularyzacji historiografii.

Ta książka ma też wymiar praktyczny. Nowe opracowania dotyczące spółdzielczości z okresu PRL dają podstawę do zdiagnozowania kondycji tych spółdzielni, które przez dwie dekady III RP przeszły w niewielkim zakresie przeobrażenia zmierzające do zasad tradycyjnej spółdzielczości. Spółdzielnie mieszkaniowe tkwią jeszcze poważnie w tym modelu wykreowanym do 1989 r., a symbolem jest tu ciągle obowiązująca stara ustawa spółdzielcza z 1982 r., uchwalona w interesie urzędniczego lobby spółdzielczego, a nie spółdzielców. Reformy wymagają spółdzielnie jako podmioty gospodarcze, ale też jako organizacje społeczne. W tej warstwie społecznej podstawą przemian są spółdzielcy. To studium daje wiele wiedzy na temat jakie mechanizmy ukształtowały postawy, mentalność członków spółdzielni. Można więc przypuszczać, że książka przyczyni się do naprawy spółdzielczości i popularyzacji tej problematyki.

Anna Szustek
(Warszawa)

Rafał Kubicki, *Młynarstwo w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIII–XV wieku (do 1454 r.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, ss. 609, mapy 9, tabele 38, wykresy 15, CD 1.

Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach mają swoją obszerną literaturę. Jej ogląd wydawałby się wskazywać na fakt wszechstronnego podejścia nauki do dziejów tej formacji zakonnej i omówienia jej działalności w Prusach (do 1454 r.) zarówno w aspekcie dziejów politycznych, administracji i organi-

zacji wewnętrznej, jak i struktury gospodarczej¹. Praca Rafała Kubickiego pokazuje jednak, że w dziejach Zakonu są jeszcze klasyczne „białe plamy”, które czekają na swoich odkrywców i eksploratorów. W tej bogatej bibliografii, poświęconej dziejom i organizacji zakonu krzyżackiego w Prusach w średniowieczu, nieczęsto bowiem mamy okazję zanotować opracowania koncentrujące się w sposób wyczerpujący i doskonale udokumentowany źródłowo na funkcjonowaniu młynarstwa. Ten rodzaj działalności gospodarczej, niezmiernie istotny z punktu widzenia życia codziennego zarówno osób skupionych wokół Zakonu, jak i innych mieszkańców ówczesnych Prus, poddany umiejętnej analizie źródłowej dowodzi, że spełniał on wielowymiarowe funkcje – nie tylko wynikające z realizacji potrzeb aprowizacyjnych. Opracowanie Rafała Kubickiego pokazuje, że w przypadku rzetelnego badacza, uważnie i ze znanstwem analizującego różnorodne, rozproszone źródła, umiejętnie je komentującego, żmudne badania przynoszą doskonałe efekty.

Recenzowana praca została skonstruowana w układzie problemowo-chronologicznym, obejmującym niemal trzysta lat funkcjonowania zakonu w Prusach (XIII–XV w.). Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, podsumowania i obszernych aneksów. Przy tak skomplikowanym, wiodącym do różnych wątków, zadaniu badawczym opracowanie jej struktury nie było zadaniem łatwym. Generalnie autor poradził sobie z nim dość dobrze. Należy jednak zwrócić uwagę, że bez szkody dla formy opracowania, niektóre z podrozdziałów można by jednak usunąć, komasując nieco tekst (np. w podrozdziale „2.4. Nakłady finansowe ponoszone przy wznoszeniu młynów”, s. 167–170, trzy strony tekstu wydzielono aż w trzy odrębne części, co wydaje się zabiegiem zbędnym). Choć jest to być może wyłącznie subiektywny pogląd, wynika on jednak z pewnego dyskomfortu podczas lektury. Zdaje się również, iż omówienie środowiska geograficznego ze szczególnym uwzględnieniem hydrografii regionu mogło znaleźć miejsce nieco wcześniej w tekście. W opracowaniu umieszczono je w rozdziale ostatnim – piątym (s. 289–293). Związek rozwoju sieci młynów nie tylko w odniesieniu do państwa zakonnego, z siecią hydrograficzną i warunkami terenowymi jest nierozzerwalny, autor zwraca na to uwagę (s. 289–290). Elementy te obok potrzeb gospodarczych ludności są podstawą do kształtowania struktury młynarstwa i szersza ich panorama podana nieco wcześniej czytelnikowi byłaby dobrym rozwiązaniem.

---

¹ W dzieje krzyżackich Prus i zakonu krzyżackiego wprowadzają chociażby opracowania: klasyczne już dzieło – M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka-Społeczeństwo-Państwo-Ideologia*, Gdańsk 1988; J. Sarnovsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens In Preußen (1382–1454)* (Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Bd. 34), Köln-Weimar-Wien 1993; H. Boockmann, *Zakon krzyżacki. Dwanaście rozdziałów z jego historii*, Warszawa 2004; K. Miltzer, *Historia zakonu krzyżackiego*, Kraków 2007; prace zbiorowe: *Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, pod red. Z.H. Nowaka, Toruń 1995; *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: podziały administracyjne i kościelne od XII do XVI wieku*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 2000; *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, pod red. M. Biskupa i R. Czai, Warszawa 2009.

W rozdziale pierwszym – najobszerniejszym – autor daje przegląd form i zasad, na których w państwie krzyżackim funkcjonowały młyny i ich właściciele. Zwraca uwagę na istotny fakt przemysłanej i kontrolowanej przez władzę zakonu działalności donacyjnej w tym zakresie. Wiązała się ona z dużym znaczeniem młynów nie tylko w zakresie aprowizacji, ale i obronności w państwie zakonnym. Dał również tutaj interesującą charakterystykę posiadaczy młynów – młynarzy wraz z ich kategoryzacją opartą na sytuacji prawnej, w jakiej funkcjonowały młyny.

Rozdział kolejny poświęcono ogólnym zasadom rządzącym lokalizacją młynów, wiatraków oraz technice ich budowy wraz z klasyfikacją typologiczną wynikającą ze sposobu pozyskiwania energii do pracy tych urządzeń. Nieco informacji dotyczy również konstrukcji służących doprowadzaniu wody do młynów (m. in. spiętrzeń wody, młynówek, rowów, kanałów młyńskich czy stawów). Zawartość rozdziału nieco rozczarowuje, bowiem spodziewać można by się tutaj szczegółowych informacji o technice budowy młynów czy nieco więcej wskazówek co do ich wyglądu (na str. 154 mamy jedynie kilka wzmianek o kołach młyńskich). Przydałoby się również umieszczenie kilku ilustracji obrazujących wygląd ówczesnych młynów czy wiatraków.

Trzecia część pracy daje obraz organizacji produkcji młynów w korelacji z ich otoczeniem gospodarczym. Dużą część rozważań autor poświęcił w tym miejscu na analizę wydajności młynów, prezentując pogląd o znacznie większych niż dotychczas przyjmowano w literaturze możliwościach przemysłowych młynów². Obszernie omawia również dochodowość młynów, dając w efekcie interesującą analizę rocznej aktywności młynów. Naświetla również przemiany w tym zakresie, wiodące do sukcesywnego podwyższania obciążeń czynszowych nakładanych na młynarzy (szczególnie w odniesieniu do produkcji słodu).

Rozdział czwarty pokazuje funkcjonowanie młynów w Prusach na tle gospodarczym ich najbliższej okolicy. Wskazuje, iż niejednokrotnie młynarze dzięki warunkom zawartym w przywilejach nadawczych prowadzili dodatkową działalność gospodarczą (np. karcznię). Zwraca uwagę, że funkcjonowanie młynów, urządzeń ważnych z punktu widzenia aprowizacji, budziło także niejednokrotnie kontrowersje związane z ich negatywnym często wpływem na warunki miejscowego środowiska naturalnego. Atutem tego stosunkowo niewielkiego rozdziału jest katalog imienny młynarzy poświadczonych źródło dla okresu i terenu będącego przedmiotem rozprawy (s. 270–272).

Rozdział piąty poświęcono szerokiej panoramie rozwoju sieci młynów wiejskich i miejskich w państwie zakonu krzyżackiego na tle ówczesnego środowiska geograficznego oraz struktury osadniczej i poziomu gospodarki

² M. Dembińska, *Przetwórstwo zbożowe w Polsce średniowiecznej (X–XIV wiek)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 189; Z. Podwińska, *Rozmieszczenie wodnych młynów zbożowych w Małopolsce w XV wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 3, t. 18, R. 1970, s. 391; B. Baranowski, *Rozmiary i rejonizacja przemysłu młynarskiego w Polsce w XVI–XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, seria I, 1971, z. 75, s. 34.

rolnej. Autor zwraca uwagę, że na różnicę w liczbie i wielkości młynów pomiędzy północą i południem omawianego regionu mogła mieć wpływ sieć rzeczna, warunki hydrologiczne. Podkreśla, że najistotniejszym czynnikiem kształtującym sieć urządzeń młyńskich w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach była prowadzona przez władze jakonu polityka gospodarcza, skorelowana z rozwojem osadnictwa.

Pracę zaopatrzone w imponujący zestaw aneksów. Zaliczyć do nich należy: „Wykaz czynszów pobieranych z młynów i wiatraków w państwie krzyżackim do 1454 r.”, pozwalający w sposób prosty zorientować się w wartości i strukturze czynszów ściąganych z urządzeń młynarskich państwa krzyżackiego w Prusach do 1454 r.; „Spis młynów i wiatraków w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach wzmiankowanych do 1454 r.” w formie słownika geograficznego w układzie alfabetycznym. Są one nieocenioną pomocą w dogłębnym poznaniu młynarstwa państwa zakonnego. Tekst zaopatrzony jest w trzydzieści osiem tabel, nierozzerwalnie związanych z tekstem i prowadzonymi w nim analizami wskazującymi, iż autor to uważny badacz dający liczne wskazówki i różnorodne interpretacje do podawanych wyliczeń. Nieco należałoby zmienić jednak opis w legendzie, określający ich źródło jako „opracowanie własne”. W ogólnie przyjętych zasadach konstruowania opisu w takich wypadkach źródłem jest przeważnie spuścizna rękopiśmienna lub drukowana, która dała podstawę do opracowania treści tabeli. To, że autorem tabel był piszący monografię zapisuje się raczej w formie „Opracowanie własne”. Podobną usterkę posiadają mapy zamieszczone w pracy, jest ich dziewięć. Pożytecznym dodatkiem jest również dysk CD z mapą szczegółową pt. „Młyny wodne i wiatraki w państwie krzyżackim w Prusach wzmiankowane do 1454 r.”. Uważny czytelnik dostrzeże w niej niewielką usterkę, polegającą na błędnym oznaczeniu na mapie w sekcji 1, określenia „Schloss” – jako kościół, a nie zamek, jak w innych opisach mapy na CD. Do spraw redakcyjnych należy zaliczyć niewielkie nieścisłości, np. „Wadąg” powinno się odmieniać jednolicie w całym tekście stosując współczesne brzmienie nazwy (na s.190 inna odmiana, na s. 202, 256, 282 inna). Podobnie raczej nie „w Pasym”, ale „w Pasymiu” (s. 208). Również podczas przygotowywania ewentualnych kolejnych wydań pracy należałoby skorygować tytuł rozdziału czwartego z brzmienia „Młyn i jego otocznice” na „Młyn i jego otoczenie”, a także zwrócić uwagę, że określenie „młyn słodowy” i „mielcuch” (*niem. Malzhaus*) to w istocie to samo urządzenie młynarskie (autor traktuje je zdaje się jako dwa odmienne typy młynów, s. 201)³.

Generalnie jednak pod względem redakcyjnym praca jest bardzo staranna, co wobec obszernych jej rozmiarów i skomplikowanej struktury wymagało dużej rzetelności i precyzji. Nie pomniejsza tego sądu tych kilka powyższych uwag.

---

³ Por. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 352.

Rafał Kubicki swoją monografią umożliwił korzystanie innym badaczom z ogromnego materiału źródłowego. Jest to niewątpliwie atutem książki, zasłużenie już nagradzanej (otrzymała ona główną nagrodę w edycji książki pomorskiej za rok 2012 w kategorii opracowania naukowe) i pozytywnie komentowanej. Jest to wartościowe, bogate w przemyślane i trafne konkluzje opracowanie jednego z najmniej poznanych dotychczas aspektów działalności gospodarczej zakonu krzyżackiego, prowadzonej w Prusach (do roku 1545).

Anna Kołodziejczyk
(Olsztyn)

Historia, Archiwistyka, Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu, pod red. Marzeny Świgoń, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2009, ss. 282, 4 strony fotografii.

W 2009 r. na rynku wydawniczym ukazała się książka zatytułowana *Historia, Archiwistyka, Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu* pod redakcją Marzeny Świgoń. Jest to zbiór prac uczniów, przyjaciół i współpracowników powstały by uczcić podwójny jubileusz siedemdziesiątych piątych urodzin i pięćdziesięciolecia pracy naukowej Profesora Ryszewskiego.

Profesor Bohdan Stanisław Ryszewski urodził się 9 września 1934 r. we Włocławku. Studia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu ukończył w 1958 r., dwanaście lat później uzyskał doktorat, a w 1984 r. tytuł naukowy doktora habilitowanego na podstawie rozprawy *Problemy i metody badawcze archiwistyki*. W 1990 r. mianowany został profesorem nadzwyczajnym, a następnie w 1995 r. otrzymał profesurę tytułarną z rąk prezydenta RP. W swojej bogatej karierze zawodowej pełnił liczne funkcje, m.in. dyrektora Biblioteki UMK w Toruniu, kierownika Zakładu Archiwistyki, a także zastępcy dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki UMK. Z kolei w Olsztynie był dyrektorem Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, a także kierownikiem Zakładu, następnie Katedry Archiwistyki UWM. Przez wiele lat był członkiem Senatu obu uczelni. Był także założycielem i redaktorem naczelnym czterech serii wydawniczych. Obszary badań i zainteresowań Profesora Bohdana Ryszewskiego rozciągają się szeroko na historię, historię obyczajów, dworów i ziemiaństwa, informatykę archiwalną i historyczną, bibliotekoznawstwo, ale przede wszystkim jest wybitnym współtwórcą współczesnej polskiej archiwistyki.

Omawiana praca została podzielona na cztery części. W części pierwszej, zatytułowanej *O Profesorze Bohdanie Ryszewskim*, nakreślono sylwetkę Szanownego Jubilata. Otwiera ją tekst Marzeny Świgoń *Profesor Bohdan Stanisław Ryszewski – o życiu, pracy i promowaniu prac doktorskich*, która zamieściła